

Małgorzata SZCZEPAŃSKA

Polska Akademia Nauk IGSMiE, Kraków

Specjalne wyrobisko podziemne – lodownia miejska w Podgórzu

Streszczenie

W artykule opisano lodownię miejską w Podgórzu, wykonaną metodą górniczą w wapieniach górnourajskich, w drugiej połowie XIX wieku. Lodownia jest interesującym zabytkiem techniki posiadającym walory geologiczne, górnicze i historyczne. Z tego względu powinna zostać objęta ochroną i udostępniona zwiedzającym.

1. Wprowadzenie

Lodownie służyły w dawnych czasach do przechowywania łatwo psujących się produktów żywnościowych. Zimą gromadzono w nich lód, który utrzymywał się przez całe lato, umożliwiając utrzymanie niskiej temperatury. Lodownie najczęściej były murowane, częściowo wkopane i obłożone ziemią lub wbudowane w skarpe. Lodownie wydrążone w skale należały raczej do rzadkości. W Krakowie, w dzielnicy Podgórze do dzisiaj zachowała się taka właśnie lodownia wykuta w twardej skale wapiennej wzgórz Krzemionek Podgórskich. Wejście do niej znajduje się na podwórku budynku przy ul. Zamojskiego 4, zajmowanego obecnie przez Zespół Szkół Gastronomicznych nr 2.

Lodownię miejską (ówczesnego miasta Podgórza) „wypracował 1877 roku według projektu burmistrza Nowackiego Pawikowski” (Projekt... 1877). Informuje o tym umieszczona na froncie lodowni tablica z ledwo czytelnym napisem (Szczepańska 2005b):

VERBA VOLANT, CRYPTA MANET
LODOWNIA
WYKUTA W SKALE W CZASIE ZARZĄDU
BURMISTRZA FLORYANA NOWACKIEGO
R.P. 1877 ^{GO}

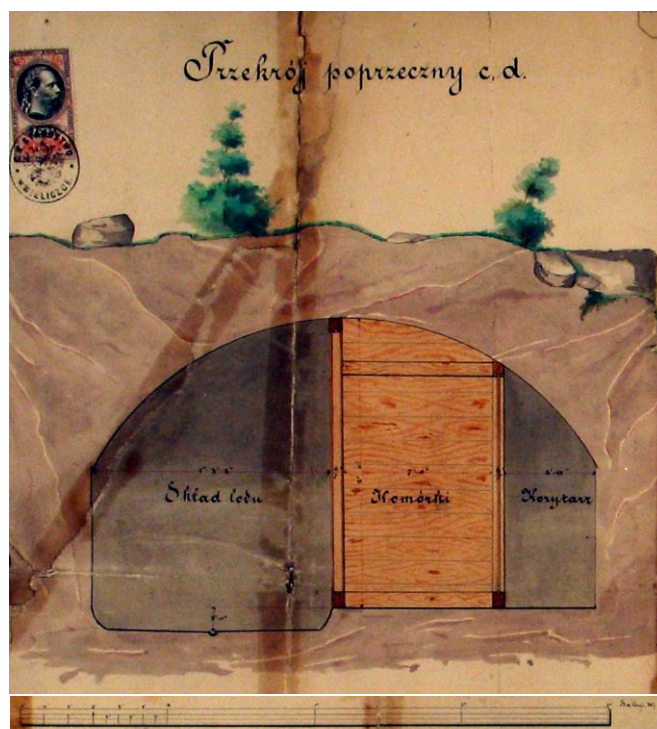
Lodownia wykonana została na zlecenie Cechu Rzeźników i Masarzy Podgórskich; każdy zakład rzeźniczy z Podgórza miał w niej zamykaną komórkę (Dziennik Polski 2004).

W tym samym czasie uchwalono budowę szkoły podgórskiej, oddanej do użytku w 1881 roku (tablica w budynku szkolnym, ul. Zamojskiego 6). Wschodnia część szkoły (obecny budynek nr 4) powstała prawdopodobnie w wyniku adaptacji istniejącego domu i zapewne w związku z lokalizacją na jego podwórzu lodowni miejskiej posiada przelotową sień (Danilczyk, Kasprzyk 2003). W budynkach tych znajdowało się najpierw gimnazjum podgórskie – późniejsze IV Liceum Ogólnokształcące w Krakowie, a od 1992 roku (po przeniesieniu liceum na ul. Krzemionki 11) Zespół Szkół Gastronomicznych nr 2.

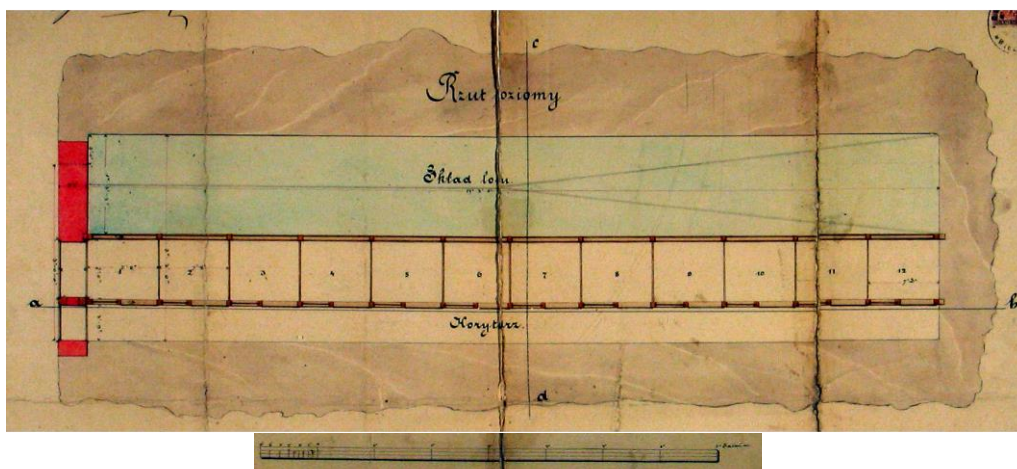
Według planu z 1877 roku (Projekt... 1877) lodownia miała być podzielona wzdłuż osi podłużnej na dwie części (rys. 1.1). Wschodnia część miała stanowić skład lodu, zachodnia, z wąskim korytarzem pod zachodnią ścianą, miała być podzielona na 12 komórek (rys. 1.2). Wszystkie ścianki działowe, drzwi do komórek oraz drzwi wejściowe (osobne do korytarza i do magazynu lodu) zaprojektowano z drewna. Wokół drzwi wejściowych miał się znajdować prosty kamienny portal, wykonany najprawdopodobniej z miejscowego wapienia. Po przeliczeniu wymiarów zaplanowanej lodowni według używanych w Projekcie... (1877) jednostek miary na metry (przyjmując 1 sążeń = 1,8288 m) otrzymamy: szerokość około 6,5 m; długość około 28,8 m; wysokość około 3,7 m; rozmiary komórek 2,3 m na 2,3 m.

Wykonanie lodowni różni się nieco od planu. Wszystkie ścianki działowe i elewacja wykonane są z cegły. Lodownia jest o 1 m szersza, a podział wzdłuż jest niesymetryczny (szerokość składu lodu – 3,2 m; pozostałej części 4 m; grubość muru rozdzielającego 0,3 m). Ilość komórek wynosi 13 i są one węższe od planowanych (około 1,8 m × 2,5 m), dlatego pomiędzy murem zamykającym ostatnią komórkę i korytarz, a tylną ścianą lodowni pozostała wolna przestrzeń szerokości około 1,9 m, dostępna tylko od strony składu lodu.

Współcześnie w lodowni nie gromadzi się już lodu. Komórki nie mają drzwi, ale są częściowo wykorzystywane przez działającą przy szkole gastronomicznej restaurację jako spiżarnia. Ceglane ścianki oddzielające komórki są otynkowane i wybielone. Część przeznaczona na skład lodu służyła do przechowywania materiałów opałowych.

Rys. 1.1. Przekrój poprzeczny lodowni (Projekt... 1877)
Fig. 1.1. Cross-section of ice-cellar

Rys. 1.2. Rzut poziomy lodowni (Projekt... 1877)

Fig. 1.2. Horizontal view of ice-cellar

Dokumentacja historyczno-konserwatorska dla obiektu szkoły (Danilczyk, Kasprzyk 2003) w wykazie wartości zabytkowych wymienia:

- ceglany front lodowni z dwoma ryzalitami, wycinkowo domknięty otworem wejściowym i wnęką, z profilowanym gzymsem (rys. 1.3);
- wykute w skale wnętrze lodowni;
- tablicę fundacyjną na elewacji lodowni.

Rys. 1.3. Front lodowni

Fig. 1.3. Front of ice-cellar

2. Opis geologiczno-górnictwa

Lodownia jest wyrobiskiem podziemnym wykonanym metodą górnictwa w wapieniach górnourajskich budujących zrąb Krzemionek Podgórskich. Wapienie te wykształcone są w fa-cji skalistej uławiconej, a miąższość ławic wynosi od kilkudziesięciu centymetrów do kilku metrów. Charakteryzują się dużą twardością i zwięzłością, prostym lub lekko muszlowym, gładkim lub chropowatym przełamem o ostrych krawędziach i brakiem wyraźnych struktur sedimentacyjnych oraz występowaniem wczesnodiagenetycznych konkrecji krzemiennych wykształconych w postaci buł i płaskur (Szczepańska 2005a). W wapieniach zrębu Krzemionek występują paleogeńskie studnie krasowe o wygładzonych ścianach, średnicach do kilku metrów, osiągające głębokość kilkudziesięciu metrów, wypełnione piaskami, łąkami oraz okruchami i blokami wapieni jurajskich i margli kredowych, a także jurajskimi krzemieniami (Szczepańska 2005a).

Wyrobisko zostało wykonane bez obudowy. Jest to komora o kształcie prostokąta w rzucie poziomym, o około 7,5 m szerokości i 28 m długości, o dłuższej osi o azymucie około 140°. Spąg wyrobiska znajduje się na wysokości około 208 m n.p.m. Wysokość komory zmniejsza się od 4 m przy wejściu do około 3 m na końcu. Warstwy skalne nad stropem lodowni mają około 7–10 m łącznej grubości. Na powierzchni ponad lodownią znajduje się wielkie wyrobisko starego kamieniołomu, w którym w latach 1896–1915 założono park miejski (obecnie park im. Wojciecha Bednarskiego) będący jednym z najstarszych przykładów świadomej rekultywacji terenów górniczych (Żółciak 1996).

Nierówne ociosy i strop lodowni (rys. 2.1) tworzą pokryte białą patyną wapienie. Na ich tle wyraźnie wyróżniają się liczne, nierównomiernie rozmieszczone konkrecje krzemienne o ciemnych, prawie czarnych barwach na odsłoniętych (w wyniku urabiania skał) niezwiędniętych powierzchniach przekroju (rys. 2.2). Niektóre konkrecje są słabo widoczne, gdyż skała została odspojona wzdłuż granicy konkrecja – skała otaczająca, i na pozostałych w ociosach konkrecjach zachowała się ich biała otoczka. Na stropie i ociosach widoczne są miejscami szczeliny ciosowe, charakterystyczne dla wapieni uławiconych zrębu Krzemionek.

W środkowej części lodowni (mniej więcej od 9 do 18 m od wejścia) większa część skały tworzącej strop i ociosy jest rodzajem brekcji zawierającej duże (do 1 m średnicy) bloki wapieni zlepione mocnym ilasto-piaszczystym spoiwem, zawierającym miejscami dobrze obtoczone ziarna kwarcu (o średnicach do 1 cm; rys. 2.3). Brekcja ta jest wypełnieniem powstałego w tym miejscu kanału krasowego. Jego nieregularne kształty są trudne do odtworzenia, także ze względu na podział wyrobiska na komórki lodowni.

Spąg wyrobiska jest niewidoczny (zasłonięty w części wymurowaną podłogą, w części składowanym miałem węglowym).

Na ociosach pozostały ślady pochyłych otworów urabiających o średnicach kilku centymetrów. W jednym z nich, na zachodniej ścianie, zachował się fragment drewnianego świdra.

Przy końcu lodowni znajduje się podmurowany szyb o przekroju około 1 × 1 m, z obudową murową, obecnie zlikwidowany przez zasypanie gruzem i drewnem (rys. 2.4). W stropie obok szybu wywiercony jest pionowy otwór o średnicy około 10 cm, prawdopodobnie o charakterze badawczym. Na powierzchni terenu nie ma obecnie śladów szybu.

Rys. 2.1. Wnętrze lodowni, część przeznaczona na skład lodu
Fig. 2.1. The inside of ice-cellar, place for store of ice

Rys. 2.1. Brekcja w stropie lodowni
Fig. 2.1. Breccia in roof of ice-cellar

Rys. 2.1. Strop i ocios wyrobiska (na jasnych wapieniach widoczne są czarne kongrecje krzemienne, o miąższości ok. 10 cm) oraz biały mur oddzielający komórki lodowni
Fig. 2.1. Roof and side-wall of excavation (on light limestones black flint concretions of 10 cm thickness are show) and white wall seperated ice-cellar chambers

Rys. 2.1. Fragment obudowy szybu
Fig. 2.1. Fragment of shaft casing

3. Podsumowanie

Lodownia miejska w Podgórzu posiada walory historyczne, kulturowe i geologiczne. Jest przykładem dawnych projektów inżynierskich. Jest to obiekt stosunkowo niewielki, lecz może stanowić dodatkową atrakcję na otwartym niedawno Krakowskim Szlaku Techniki. Szlak ten obejmuje na razie 16 najcenniejszych obiektów lokalnego dziedzictwa przemysłowego z drugiej połowy XIX i pierwszej połowy XX wieku i już planowane jest jego rozszerzenie o kolejne obiekty (Dziennik Polski 2005, 2006). Wyznaczony do tej pory odcinek szlaku przebiega w Podgórzu niedaleko lodowni.

Stan techniczny wyrobiska jest bardzo dobry. Gruntownego pilnego remontu wymagają natomiast, zgodnie z wnioskami konserwatorskimi (Danilczyk, Kasprzyk 2003), ceglany front lodowni i tablica fundacyjna.

Ten ciekawy zabytek techniki powinien zostać objęty ochroną i udostępniony do zwiedzania, bo *verba volant, crypta manet* (słowa ulatują, krypta pozostaje), jak głosi napis na elewacji lodowni.

Literatura

- [1] Danilczyk L., Kasprzyk M. 2003: Dokumentacja historyczno-konserwatorska. Zespół Szkół Gastronomicznych nr 2, ul. Zamojskiego nr 4–6 w Krakowie. Dokumentacje konserwatorskie dla obiektów miejskich. Pracownia Konserwacji Zabytków „ARKONA” sp. z o.o., Kraków.
- [2] Dziennik Polski 2004: Podgórskie Dni. Kronika Krakowska, 27.09.2004.
- [3] Dziennik Polski 2005: Zębate z ideogramem. Od dworca PKP po Fabrykę Schindlera. Kronika Krakowska, 21.11.2005.
- [4] Dziennik Polski 2006: Poprzemysłowe dziedzictwo. Otwarto Krakowski Szlak Techniki. Kronika Krakowska, 7.04.2006.
- [5] Projekt lodowni na podwórzu szkolnym. 1877 r. ABMf. 1026, Zamojskiego 4/6. Archiwum Państwowe w Krakowie, oddz. przy ul. Lubicz.
- [6] Szczepańska M. 2005a: Kompleksowa charakterystyka utworów geologicznych Krzemionek Podgórskich. [W:] M. Szczepańska, E. Pilecka (red.), Geologiczno-przyrodnicze rozpoznanie terenów pogórnich Krzemionek Podgórskich dla potrzeb ochrony ich wartości naukowo-dydaktycznych i ekologicznych, Wyd. IGSMiE PAN, Kraków, 61–73.
- [7] Szczepańska M. 2005b: Przegląd wyrobisk górniczych Krzemionek Podgórskich. [W:] M. Szczepańska, E. Pilecka (red.) Geologiczno-przyrodnicze rozpoznanie terenów pogórnich Krzemionek Podgórskich dla potrzeb ochrony ich wartości naukowo-dydaktycznych i ekologicznych, Wyd. IGSMiE PAN, Kraków, 43–59.
- [8] Żółciak J. 1996b: Zarys przemian dziejowych miasta Podgórza oraz wsi Płaszów, Rybitwy, Przewóz – historycznych miejscowości Dzielnicy XIII. [W:] J. Żółciak (red.), Wolne, król. miasto Podgórze, Płaszów, Rybitwy, Przewóz. Zarys przemian historycznych, Kraków.

Special underground excavation – city ice-cellar in Podgórze

In article, city ice-cellar in Podgórze, excavated by mining method in the Upper Jurassic limestones in second half of twenty century was described. The ice-cellar is interesting technic monument that has geological, mining and historical values. Therefore it should be protected and opened for visitors.

Przekazano: 10 kwietnia 2006 r.